
ПРОГЛАШ

Издание на Филологическия факултет
при Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“

кн. 2, 2010 (год. XIX), ISSN 0861 7902

Кирил КАБАКЧИЕВ

НОВА ИНТЕРПРЕТАЦИЯ СЪС СТАРИ НЕДОСТАТЪЦИ

Im vorliegenden Artikel wird eine neue Interpretation von Camblaks Lobrede auf den Patriarchen Euthymius analysiert. Ihr Autor äußert die These, dass der letzte Patriarch von Tarnovo während seines Aufenthaltes im Kloster „Sw. Troica“ (Die Heilige Dreifaltigkeit) einige Gruppen von christlichen Büchern korrigiert habe. Diese Interpretation beruht sowohl auf dem Zerstückeln des Textes und dem isolierten Gebrauch der Ausschnitte, deren semantischer Zusammenhang mit den anderen Teilen des Textes nicht berücksichtigt wurde, als auch auf Angaben aus anderen Quellen. Beim Nachweis dieser These werden auch grammatische Merkmale vernachlässigt.

Das hat zum Herabsetzen des Werks als historische Quelle geführt sowie zum Herabschätzen der schöpferischen Fähigkeiten seines mittelalterlichen Schriftstellers. Die angeführten Tatsachen handeln eigentlich von der Arbeit des Patriarchen an der Thora.

Когато бе анализирано Цамблаковото слово за Евтимий с цел разкриване на поправените от Патриарха книги, се обърна внимание на обстоятелството, че медиевистите са подхождали към произведението с разкъсване на онази част, в която се описва дейността на Евтимий Търновски, и незабелязване на различни алогизми при съставянето на една или друга теза¹. Десетина години след това се предлага нова интерпретация на същия извор, с която се цели да бъде обосновано, че според данните от словото последният търновски патриарх е провел “реформа-изправяне” на няколко групи християнски книги². Именно новата интерпретация е обект на разглеждане в следващите страници.

Задачата, която се поставя тук, е от методологична гледна точка – да се види как са постигнати съответните резултати и доколко те са достатъчно мотивирани и убедителни.

От откъса **Но полъзъ братїи квѣдше. еже въ црскыхъ сокровищъ богатейша ї египетскаго оного препинателя и житница превосходѣща словеса бо гснѣ. словеса унста разжедженно искъшенно земли ѿнисъченно седморицею и сладъка гортани моемъ словеса Твоя пауе меда ѣстомъ моимъ** се прави извода, че “любословието, филологическите трудове на догматика и наставника Евтимий са посветени на съкровищницата от книги в Божиите житници” (192). Естествено породилият се и най-важен въпрос за медиевистите в кои книги от Божиите житници са Господните слова, допринесли полза за манастирските братя чрез монаха Евтимий, не получава отговор. И на следващата страница се говори за “филологическа реформа – изправяне (кодифициране) и събиране на книгите съкровища от Божията житница”, което се мотивира с израза **Преписаниѣ бжественыхъ книгъ от елладскаго ѣзыка на болгарскыи**. Оттук следва, че и на двете места в средновековния текст става въпрос за едни и същи книги, които в словото не са определени като заглавия, а са назовани общо със словосъчетанията “господни слова” и “божествени книги”. По-нататък са представени “сторените точни изяснения: **И да нѣкто сїѣ слышавъ глющѣѣ ма вознепцвѣтъ насъ ѿ истины внѣ исходити. за еже книгамъ болгарскимъ многими лѣты старейшимъ. и ѿ самыхъ нахалъ крщениѣ ѣзыка оного свщихъ.**” (193). Както се вижда, от “точните изяснения” произтича, че все още неопределените български преводни книги съкровища от Божията житница са били по-стари (**старейшимъ**). Явява се нов въпрос – от кои книги българските първи преводи на божествените книги са по-стари? Парадоксално, но е факт, че българските преводи на първите преводачи се оказват по-стари от гръцките оригинали, тъй като една от причините за предприемане на изправянето е именно тази им особеност. За интерпретатора обаче това не е така. Този важен детайл от текста или не е забелязан, или по-точно казано се избягва умишлено. Опитът за неговото игнориране се потвърждава от следните редове: “Старите преводи се оказват остарели, по език (лексика, синтаксис, правопис), те са груби и повърхностни спрямо възвишения език и изкусното...съчетаване на думите в гръцките оригинали” (200). Но “старите преводи” не са “остарели”, както се внушава, а са по-стари (**старейшимъ** – степенувано прилагателно) от гръцките писания, които за интерпретатора са очевидно гръцките оригинали. Ако в действителност

се съдържа подобна нелепост в произведението, тогава следва ли то да се използва като надежден извор? Следва ли да се доверяваме в такъв случай на думите **ВЪМЪ И СИЕ АЗЪ И НЪСТЪ ИНАКО** като на “уверителното “аз” – повествователно настояване” (193)? Освен това въз основа на сведението от Пространното житие на Константин-Кирил, че първоучителят е превел най-напред Изборното Евангелие, се лансира друга идея. “Българоезичното “Благовестие” е сред божествените и светите книги, които изучава великият сред светиите Евтимий: **Но и великаго во стыхъ сего стыхъ вувивша книги и да иже до днѣи нашихъ достигшаго**” (193). Очевидно е, че специално за изучаване било на изборното Евангелие, било изобщо на Евангелието от Евтимий няма никакви данни. В същото време от този израз се съди, че са изучавани книгите от Стария и Новия завет, т.е. с изрза **стыхъ книги** Григорий Цамблак означава цялата Библия. С други думи, книгите от Божията житница, подложени на “преписане” от Евтимий, съставят Библията. В такъв случай трябва да се приеме, че българският превод на Библията, направен от първите преводачи, е по-стар от гръцките оригинали на Св. писание. Дали това е така според текста на словото?

За да се даде отговор на основния въпрос, с кои книги се е занимавал Евтимий Търновски, е достатъчно да се обърне внимание на отбелязаното от средновековния писател, че Господните слова са почисти от седмкратно изпитано сребро и са по-сладки от меда. В Библията тези слова обхващат Закона, Господните веляния, които са сърцевина на Петокнижието. Заключение се дължи на факта, че търновският творец си е послужил с алюзия, чиято основа е от два псалма (11:7 “Думите на Господа са думи чисти, сребро, очистено от пръст в горнило, седем пъти претопено”; 118:103 “Колко са сладки на гърлото ми Твоите думи! По-сладки от мед на устата ми”). От особено значение е 118 псалм, който е изцяло предназначен за възхвала на Моисеевия закон! Мимоходом ще се каже, че е отбелязан като алюзия само вторият псалм и без необходимото тълкуване. Когато се вземе предвид и това, че Законът е Петокнижието на Господ към народа, а Псалтирът е Петокнижието на народа към Господа³, е ясно, че книгите с Господните слова са първите пет от Библията. На това обстоятелство е било отделено внимание⁴ и тълкувателят би следвало да обори постановката, щом тя не се приема от него, или просто да я спомене, което не е сторено. От установеното въз основа на библейските алюзии произтича, че Евтимий Търновски е изучавал не книгите на Стария и Новия завет, но Петокнижието, което е

означено и като **СТЫД КНИГИ** в използвания ръкопис⁵. А що се отнася до това, кои книги са по-стари, то е очевидно, че българските преводи на неизвестните “божествени книги, свети книги” са по-стари от българските преводи на гръцките писания и не са отговаряли на тях по смисъл и в догматичен план. Тук би следвало да се изясни и кои са гръцките писания. От езиковата специфика на библейските книги трябва да се направи извод, че те са новозаветните текстове, които, с изключение евангелието на Матей, са писани на гръцки език, за разлика от Петокнижието, писано на еврейски език и преведено впоследствие на елински език, както съобщава и самият Григорий Цамблак. Според него еврейските писания, Тората, е трябвало да отговарят по смисъл и догматика на гръцките писания. И този съществен за възприемане на откъса въпрос е бил решен, като съответният текст е обстойно анализиран⁶, но неизвестно защо пак нищо не се споменава. За да се избегне абсурдният извод, че в словото има данни за българските преводи на книгите от Стария и Новия завет като по-стари от гръцките оригинали, се предприема изопачаване на текста чрез премахване на степенуването. Така поправените от Евтимий Търновски български книги на първите преводачи се представят като “остарели” спрямо гръцките оригинали, а не като по-стари спрямо гръцките писания. Остава се настрана фактът, че за покварен правопис няма и най-малък намек в текста, за да се твърди, че първите преводи на “божествените книги” са “остарели” в това отношение.

Изтъква се обстоятелството, че църковните писатели като “сработници у Бога” са превъзходни познавачи на реториката и оратори, които осъзнават, че божественото слово не е реторично. “Самата божествена Благодат придава блясък и красота на думите без реторически похвати, без човешка ученост и мъдрост (срв. 1 Кор. 2:13)”(194). Не е трудно да се види, че постановката говори или за непознаване езиковите особености на библейския текст, или за груба манипулация. Става въпрос за това, че в двете си части в езиково отношение божественото слово не е еднакво. На Стария завет не е чужда реториката, т.е. условният синтаксис на елинския език, който синтаксис е прикрит еврейски, но на Новия дадената характеристика не е присъща. Създателите на новозаветните текстове са писали на говоримия гръцки език от епохата на Христос и малко след това. И след като самата божествена Благодат придава блясък и красота на думите без реторически похвати, очевидно това се отнася за новозаветни текстове, а не изобщо за Библията. За спецификата на новозаветни текстове свидетелства и въведеният

стих от посланието на ап. Павел, който няма да се коментира тук. От такава откровено тенденциозна постановка, че божественото слово не е реторично, се подхожда и към Цамблаковото съчинение. Със съответната предубеденост в текста му се съзират податки за работа на монаха Евтимий върху реторични произведения. От откъса **Но първи проводители (=преводители) или за ел'линския езика же и учения не в конец видети (=вѣдѣти) съжити. яже издаше книги несложени в рѣучѣхъ явиша сѧ. и развѣмнии грецескихъ писании несогласны. дебелствомъ же свѣзаны и негладкы. к теуению гл'льномѧ. и токмо ѡт еже именовати сѧ благоустивыхъ книги вѣрно имѧхъ много же вредъ крыдше сѧ. и истиннымъ догматомъ съпротивленіе. темъ же и многіе ереси ѡт сихъ произыдоша** се прави изводът че “има основания да се твърди, че Григорий Цамблак влага широкия, но принципен смисъл в понятието “божествени, свети книги”, ако отчетем, че някои от изброените недостатъци на “първите”... преводи говорят за реторически по характер текстове (**дебелствомъ же свѣзаны и негладкы к теуению гл'льномѧ**)” (194). Като още един аргумент, съдържащ се в словото, за превод на реторични текстове се дава изразът **высота истинныхъ догматъ повуніе**. “Оттук също се изяснява, че изразените недостатъци на старите преводи се отнасят предимно към реторическите слова (поучения) за съдържанието на богоустановените истини (истинни догмати)” (194). В цитираните току-що думи правят впечатление три момента. Първо, че недостатъците се отнасят “предимно” за реторични слова, т.е. може да се отнасят и за други текстове. Второ, представеният израз **высота истинныхъ догматъ повуніе** е крайно недостатъчен, за да се разбере дали се имат предвид “богоустановените истини” точно от патристични текстове. Трето, изразът е цитиран в контекст (196), но при тълкуването на контекста изобщо не става въпрос, че това са съчинения на църковните отци, а се схваща като част от опозицията Моисей-Евтимий, която се свързва с теосиса (197). И това е безусловно. Не се говори обаче за двата пътя в богопознанието, където поучението на истинните догми не произтича от разясненията на патристичните съчинения, а от самите догми, които са планината на ума. Със своята антиномичност те надминават човешкия разум и логическото мислене. Тяхното поучение се заключава в преобразуването на човешкия разум, за да може човек да съзерцава божествената реалност, за да възхожда към Бога и да се съединява с Него. Затова Патриарх Евтимий, за разлика от Моисей, е с пречистени душа и ум за Бога. Григорий Цамблак разкрива пътищата за постигане на теосиса от Моисей и Евтимий. Моисей се движи по апофатическия

път, а Евтимий по катафатическия. Моисей се изкачва на Синай, на видим земен хълм, а Евтимий е достигнал планината на ума, висотата-поучение на истинните догми. Крайният резултат е един и същ – обожението, след което Моисей повежда всички хора към богоразумие, а Евтимий разкрива за много народи първоизточника на добродетелите. Как Моисей чрез себе си (**собою**) е повел всички хора към богоразбиране (**бгоразумию**) – естествено със своите книги. А кои са те? Отговорът е еднозначен – Петокнижието. Нека се разгледа самият откъс: **Вне видимаго бивъ и внѣтръ невидимыхъ, и невходимыхъ дшею вшедъ). сиа бо мракъ назнаменоваетъ. навъуе бжственнаа таинства. и собою бгоразумию всехъ люди наудалствова тожде естъ смотрение и на великомъ семъ видѣти. емъ же гордъ збо баше. не увѣствѣ(нѣ) нѣкъи зѣментъ холмъ, но и высота истинныхъ догматъ повуніе. мракъ же еже инымъ. невместимое видѣніе. скривали же и іаже на нихъ писмена. дша кзпно и змъ. овод оуищен'на и осщenna бгови. ихъ же ради истинныхъ велении многымъ іазыкомъ откры са таиннство** (196). Както се вижда, за никакви реторични съчинения не става дума. От текста възниква и въпросът – кои са тези реторични произведения, съдържащи “истинни заповеди”, заради които на много народи се разкрива тайнството – **ихъ же ради истинныхъ велении многымъ іазыкомъ откры са таиннство**. “Истинните заповеди” са Божиите, заповедите на Закона, който е същността на Петокнижието. Впрочем за същите божествени писания, с които се е занимавал Евтимий Търновски, Константин Костенечки твърди, че съдържат елинска, сирийска и еврейска изтънченост, която не можела да се предаде при превод с един славянски език⁷. Но тези писания с езикова изтънченост, т.е. с реторически характер, не са патристични текстове, а първите пет книги на Библията⁸. Езиковата усложненост, най-вече в синтактичен план, подчертана от Цамблак, заедно с необходимостта от догматична съгласуваност е присъща само на старозаветните текстове⁹. Приложеният маниер на цитиране и тълкуване едва ли свидетелства за научна издържаност и на постановката за наличието на сведения в Цамблаковото слово, отнасящи се до текстове от патристиката. И още нещо от съществено значение.

Когато читателят се запознае с тезата за ревизия на реторични текстове, у него неизбежно ще се яви поредица от въпроси, за които не ще се намерят каквито и да било смислени отговори. Какво общо имат с патристиката Моисей и Птоломей II, та Евтимий Търновски се сравнява с тях? Какво общо има с патристичните текстове и ап. Павел, та при завършване на превода си Евтимий Търновски се провиква с апостола,

че всичко е станало “ново” (вж. по-нататък)? Създавали ли са Моисей, Птоломей и ап. Павел патристични текстове, превеждали ли са ги, редактирали ли са ги? Ако не, защо книжовникът въвежда сравненията? Може би, за да има по-голям текст? Може би, за да демонстрира просто своите познания било в текста на Библията, било в исагогиката? Поставените въпроси, макар и в случая реторични, са категорично необходими при определяне на поправените книги и изискват съответните отговори. В противен случай определените от медиевиста книги, независимо като какви ще се определят, ще отразяват неговото виждане, а не съобщеното от средновековния творец.

Във връзка с антитезата Евтимий – Птоломей се отбелязва, че те са ревнителите на книгите с премъдростта (199). А кои са книгите с премъдростта? Според Григорий Цамблак за Птоломей са книгите на Ветхий закон. И кои са те? “Първите пет книги всъщност са наричани и от юдеите, и в НЗ тора – “Закон”¹⁰. Като се вземе под внимание обстоятелството, че в словото на Цамблак е намерила място легендата за превода на Седемдесетте, според която Птоломей е поискал от първосвещеника Елеазар познавачи на Закона и елинския език, става съвсем ясно кои са поправените книги – Петокнижието.

От предлаганата интерпретация както на първия цитиран откъс, така и на следващите, произтича, че книгите от Божията житница, които съдържат Господните слова, са светоотческите трудове, тъй като става въпрос за едни и същи книги, с които се е занимавал Евтимий в “Св. Троица”. В такъв случай Григорий Цамблак ни рисува доста неприятна картина за богословието в България – не е имало нито едно светоотческо съчинение, което да е било преведено задоволително, да отговаря на истинните догми, да съответства на оригинала си, а всички те са сеели ереси. Българската църква до Евтимий Търновски е била едва ли не изцяло еретична. Не по-малко смущаващ е и изводът, че българските преводи на патристичната литература са били по-стари от оригиналите на църковните отци. И не само това. Налице е още един съществен алогизъм. След превода, направен от Евтимий, книгите на благочестивите (**БЛГОУСТИВЫХЪ КНИГИ**), т.е. на църковните отци, се завръщат пак при тях, по-точно при душите на благочестивите като жива вода – **КАКО ЖИВА ВОДА БЛГОУСЪТИВЫМЪ ДШАМЪ** (195). Вероятно Григорий Цамблак е искал да внуши, че Патриарх Евтимий им е върнал техните съчинения, за да покаже как следва да се превеждат те и то на български език?! Дали такава мисъл е дело на ума на средновековния книжовник? Ако отговорът е

утвърдителен, отново е налице съмнение относно достоверността на словото като извор за Евтимиевата книжовна дейност. Въпросната абсурдност, която е следствие от твърдението, че става дума за патристична литература, като че ли не е била забелязана. Медиевистът не обръща никакво внимание на необичайните заключения, които могат да се направят от интерпретацията му и чиято алогичност сериозно компрометира словото като исторически извор. Следва да се подчертае, че тезата за съдържащи се сведения за превод на светоотчески тълковни книги и творения от Патриарх Евтимий е била вече лансирана¹¹ и оборвана¹², но и за това нищо не се споменава в новата интерпретация.

От сравняването на Патриарх Евтимий с Аарон, което сравнение не се отнася пряко до дейността на книжовника в манастира край Търново, се прави пък извод, че са превеждани богослужбни книги. “Сега Цамблак показва световидното, боговидното състояние на Евтимий, чрез което той донася скрижали с писмена, т. е. преведени и редактирани с Божие съдействие книги, по които за много народи се откриват св. таинства на Христовото учение. Сред тези богослужбни книги са Служебникът... и Требникът” (197). Но от какво се съди, че се имат предвид именно Служебникът и Требникът? Доказателството, което предопределя тълкуването в тази насока и което всъщност е водещото за много медиевисти, се намира не в Цамблаковото слово, а в Зографския Служебник, където пише: **Помѣни ги патріарха квр Евѣѣміа сїа написавшаг(о)** (197). Последното е неоспоримо, но нека се разгледа текстът от Словото: **Скрижали же и іаже на нїхъ писмена. дша коупно и змъ. оуищенѣна и осцѣнна бгови. их же ради истинныхъ велєнии многымъ іазыкомъ ѡткры са таинство** (197). На още едно място се заявява: “По истинските им повеления много народи преоткриват св. таинства на Христовото учение (**их же ради истинныхъ велєнии многымъ іазыкомъ ѡткры са таинство**) (198). Къде тук има таинства на Христовото учение, съдържащи се точно в богослужбните книги? И тъй като Моисей, с когото е сравняван Евтимий Търновски, също е представен като узнал божествените таинства – **навыче бжственнаѡ таинства** (196), то следва, че и еврейският предводител се е занимавал с книги като Служебника и Требника?! Вероятно, за да се избегне това крещящо противоречие, медиевистът е пропуснал част от текста, където фигурира името Моисей. Очевидно Евтимиевият превод заради истинните си заповеди е разкрил за много народи някакво таинство. Кое е то? Отговорът на въпроса се намира в продължението на текста, което е

дадено по-нататък и с което се обосновава книголюбивият Евтимиев подвиг: **В ЛѢПОТѢ ВЕЛИКА НѢКАД И ДОБРОДЕТЕЛЕ ГЛАВИЗНА БЖЕСТВЕННАД РЕВНОСТЬ** (199). Ще се прибавят и следните думи: **ТА БО И МОУСѢ И ИЛИО ПРОСЛАВИ ...**° С други думи, с новото Евтимиево “преписание” за много народи се разкрива тайнство, разкрива се в красота велика някаква глава, първоизточникът на добродетелите, божествената ревност. Защото тази божествена ревност е прославяла Моисей и Илия... Авторът на разглежданото тълкуване обаче смята, че с думата “тайнство” “приключва оценъчното изложение за Евтимиевите преводи. Премайнава се към нова подтема – разкриване на вътрешния подтик – ревностната любов към Бога, Неговото слово и премъдрост, която води светителя Евтимий да извърши книголюбивия си подвиг” (199). Дали е тази подтемата, изразена със съответния безглаголен израз, и какъв е неговият смисъл? Буквално преведен, изразът означава “в красота велика някоя и на добродетелите глава божествена ревност”. В контекста изразът може да се съотнася само със сказуемото **откры са**. От синтактична гледна точка словосъчетанието **ДОБРОДЕТЕЛЕ ГЛАВИЗНА** и думата **РЕВНОСТЬ** са подлог в изречението заедно с **ТАИНСТВО**. А от лексико-семантична – те са синоними, обозначаващи един и същ референт. По-нататък авторът на новата интерпретация пише: “За да се открие къде се намира българският патриарх по сила на боголюбивото си усърдие (**ревность**), митрополит Григорий изрежда съпоставителни примери с личности от Закона, Стария Завет (Моисей, пророк Илия, Иисус Навин, Финес Замвриев, Самуил, Давид)” (199). Всъщност средновековният творец не откроява боголюбивото усърдие на Евтимий, а ни показва, че с превода си Евтимий Търновски разкрива за много народи откъде произтича самата ревност. Тук следва да се отбележи нещо много важно, което е детайл от текста. Изрично се споменава, че прославилиите се старозаветни личности като Моисей, Илия и пр. са живели според закона, буквално “в закона” (**в законѣ соүци**), за разлика от езичника Птоломей, за когото се казва, че е “извън закона” (**кромѣ зкона**). Воденето на живот според юдейския закон е предпоставка за прослава и величие на изброените старозаветни персонажи. В случая понятието “закон” не е синоним на Стария Завет, както ни се представя в цитата по-горе, а означава законът, който е трябвало да следват юдеите, и той е централен в Петокнижието. Изтъква се значимостта на Стария закон за християнина, което обстоятелство е заставило Евтимий Търновски да го приведе в необходимата изправност и да го разкрие като първоизточник на добродетелите.

Не е нужно да се доказва, че за християнина първоизточникът на добродетелите е един – Законът, предаден от Моисей. Отгук е ясно откъде произтича божествената ревност – от Закона и неговото стриктно прилагане. И изброените старозаветни личности са се прославили, защото са прилагали и спазвали Закона. Следването на Закона води до богоразумие. Откъсът може да се резюмира по следния начин. Както Моисей е повел всички хора към богопознание, богоразумие, така и Евтимий разкрива чрез “истинните заповеди” в книгите за много народи главата, първоизточника на добродетелите. И еврейският предводител, и българският патриарх постигат един и същ резултат. Както богопознанието, богоразбирането, въведено от Моисей чрез неговите книги, така и първоизточникът на добродетелите, разкрит от Евтимий Търновски чрез “истинните заповеди”, се намират в Петокнижието. Ето защо Моисей е наречен законодавец, а Евтимий е втори законодавец.

Във връзка с разказаната легенда за превода на Седемдесетте заслужава внимание съответното тълкуване, което се прави, защото то добре илюстрира прилаганата методология, преиначаваща текста на Цамблак. “Следва разказ за гръцкия превод от Седемдесетте тълковници именно на боговдъхновените книги от Стария Закон (**ИЖЕ ВЕТХАГО ЗАКОНА БОГДЪХНОВЕННЫЯ КНИГИ**). За преводаческата ценностна система, на която принадлежат св. Евтимий и неговият житиеписец, извънредно важни са подчертаните свойства и качества както на превода – **всѣ разꙋмомъ**, изцяло смислов, така и на тълковниците, които са с **добролюбныя дши**” (199). Читателят остава с впечатление, че според словото Евтимий Търновски и Григорий Цамблак са последователи на някаква концепция за изцяло смислов превод, което е като че ли ново сведение от словото за Евтимиевата дейност. Наличието на сведения за изцяло смислов превод може да звучи твърде убедително за непознаващия старобългарския език, но е неприемливо за запознатия с него. Не е ясно по каква старобългарска граматика словосъчетанието **всѣ разꙋмомъ** може да се преведе “изцяло смислов”. Очевидно двете форми не се съгласуват нито по род, нито по число, нито по падеж. Но нека да се проследи и даденият подолу контекст – **всѣ разꙋмо добролюбныя дша <...> на еллинскимъ языкомъ многоустнѣ привести сѣ оустрои**. Както се вижда от контекста, в него няма място за израза “изцяло смислов”. Нещата стават още по-заплетени и невъзможни за обяснение, когато се попълнят ъглестите скоби с **видимъ**. Тогава в превод се получава, че “изцяло смисловият на добролюбива душа принуден на елински език да се преведе многочестно устрой”.

Явна безсмислица, останала била прикрита за невнимателния читател. Това е направено, като действителната форма **вѣдѣмъ**, съвсем неподходяща за предлаганата постановка, без всякакви обяснения се премахва и се замества с ъглести скоби. Вероятно причината за тази достатъчно объркана трактовка намира обяснение във факта, че изследователят е следвал безкритично пунктуацията от използвания ръкопис, където преди обобщителното местоимение **всѣ** има поставена точка и такава има след **дшл**. При по-голям контекстов отрязък е съвсем очевидно, че местоимението **всѣ** се съотнася с думата **книгы** – **птоломѣи иже ветхого закона бродхновенныя книги. всѣ**... С други думи, Птоломей, подтикван чрез разума на добролюбивата си душа, е наредил всички боговдъхновени книги на Стария закон да бъдат преведени „многочестно“ на елински език. Това е отразено както в пълното издание на Цамблаковото слово¹⁴, така и другаде¹⁵. И ако медиевистът не е съгласен с така определения смисъл, трябвало е да обоснове своето странно от граматична гледна точка виждане за присъствие на концепция от “изцяло смислов” превод, но обосновка липсва. Впрочем и от заявеното, че Птоломей е бил подтикван чрез разума на добролюбивата си душа, а не че преводачите са с добролюбиви души, трябва да се съди също за Моисеевия закон, който води всеки човек към добро. Добролюбивата душа дори на езичника египетски цар е привлечена от доброто и премъдростта в Господните слова, от доброто в юдейския закон, в Петокнижието, поради което заповядва то да бъде преведено. По този начин той достига близо до богоразумието, за разлика от живеещите “в закона” юдеи, поведени от Моисей към богоразумието.

От казаното би могло да се заключи, че и доказателствата за наличието на сведения за поправка на богослужбени книги в Цамблаковото слово също не издържат критика. Но нека да се приеме, че става въпрос за книги с Христови тайнства като Службника и Требника. Така обаче се оказва, че и те са по-стари от гръцките оригинали, тъй като един от аргументите за тяхната поправка е, че са по-стари. Този факт прави предложеното тълкуване напълно безсмислено и стават напразни всички усилия и словесна еквилибристика за утвърждаване на сведения за ревизия на богослужбени книги. Такива сведения в творението на Григорий Цамблук, а и в Сказанието на Константин Костенечки, просто липсват¹⁶. И двамата търновски книжовници или не са знаели за работа на Евтимий Търновски с богослужбните книги, което е малко вероятно, или не са я сметнали за нещо важно, заслужаващо внимание и не са я

отразили в съответните текстове. Тук възниква и още един въпрос, поставен вече във връзка с патристичните текстове. Какво общо имат Моисей и Птоломей с богослужебните книги като Служебника и Требника, та Патриарх Евтимий е сравняван в противопоставителен план с двамата? Според Григорий Цамблак Моисей е автор на Петокнижието – законодавец, а Птоломей II е идейният преводач, по чиято заповед е осъществен първият превод на боговдъхновените книги на Стария закон на елински език. За средновековния творец Патриарх Евтимий съчетава качествата и на автора, и на преводача. Дори Патриарх Евтимий стои над тях, защото Моисей, ревностен последовател на Господните веляния, които предава на юдеите, не е познал Благодатта, не е имал възможността да се изкачи на планината на ума, на висотата-поучение на истинните догми, а Птоломей е езичник и е наредил на преводачи да направят превода, докато монахът Евтимий сам превежда от еладски=елински език Петокнижието и с превода си разкъсва еретическите мрежи. И ако преводът на Седемдесетте е поличба за “безсрамните юдеи” и мъдрост за “безумните елини”, то преводът на Евтимий е трябвало да отхвърли съвременните му еретически схващания за Петокнижието, които са последица от старите преводи на български език.

След като едни и същи книги са определени веднъж като “книгите съкровища от Божията житница”, друг път като “Стария и Новия завет”, трети път като “реторически по характер текстове” и накрая като “богослужебни книги”, би следвало да се заключи, че всички те са били подложени на “преписание”. Иначе казано, цялата християнска литература е била еретична, по-стара от гръцките си оригинали, не е съответствала на истинните догми, всички преводи са били груби в потока на речта и са били от самите начала на кръщението ни и пр. Едновременно с това се заявява: “Очевидно е, че Григорий Цамблак няма за цел да изброи подразбиращите се според него божествени книги, написани, преведени или редактирани от великия учител Евтимий, на когото Божията воля... възлага да бъде един от благодатните изпълнители и ръководители на спасително дело... Несъмнен е полученият резултат – славяноезичната Православна църква получава от България книги за богослужение” (198). Следователно, от една страна, Григорий Цамблак не е посочил поправените от Патриарх Евтимий книги. От друга, книгите са определени тук от медиевиста като богослужебни, а както се отбеляза, преди това са включени и Библията, и патристичните. Как се определят

от изследвача подразбиращите се за Григорий Цамблак “божествени книги”?

Вземат се сведения от различни извори и се внедряват в Цамблаковото слово, без да се държи сметка за логиката на самия текст. Отделни откъси се тълкуват извън контекста и не се съобразяват със семантичната им съотнесеност. Интерпретаторът се ръководи от най-различни странични фактори, но не и от всички данни на словото в тяхната взаимосвързаност. Налице е и изопачаване на текста или неговото съкращаване, за да бъде в унисон с дадена постановка. Освен това изобщо не се споменава нищо за другия основен извор за Евтимиевата книжовна дейност – трактатът на Константин Костенечки, който в действителност става повод да се заговори в края на XIX в. за Евтимиева реформа¹⁷. В него също се описва, че Патриархът се е занимавал със словото за божественото учение на страха, т.е. с Петокнижието¹⁸.

Всъщност в словото си за Патриарха Григорий Цамблак много подробно е описал присъщите характеристики на превежданите от Евтимий Търновски книги. Но те могат да бъдат установени при пълно тълкуване на целия откъс за книжовната дейност на бъдещия български патриарх в “Св. Троица”, като не се избягват и най-незначителните на пръв поглед, но неудобни въпроси. Названите като “божествени” книги, подложени на “преписане”, съдържат следните особености: в тях се намират Господните слова, Господните веляния; преведани са от еладски=елински език на български и от еврейски на елински; сложни в синтактично отношение; те са книги на благочестивите; трябва да са съгласувани с Новия завет – Евангелието, гръцките писания, в които са и истинните догми; техен автор е Моисей; създадени са след теосиса (апофатическа редукция) от еврейския предводител; водят към богоразумие; те са първоизточник на добродетелите, прославил Моисей, Илия, Иисус Навин, Финес Замвриев, Самуил и Давид; първият им превод на елински език е извършен по заповед на Птоломея II Филадельф и с този превод се затварят устата на “безсрамните юдеи” и се отхвърлят мъдруванията на “безумните елини”.¹⁹ На кои библейски книги са тези характеристики – това всеки читател, дори и недотам запознат с библейския текст, сам може да определи без никакви сериозни затруднения.

За точно очертаване на поправените книги има своята роля и фактът, че присъстват данни за еретическите отклонения, които първите преводи на българските „божествени книги” са предизвиквали. Григорий Цамблак подчертава, че именно незадоволителните преводи на първите

преводачи са пораждали ереси. Логично е да се потърси връзка между ересите и поправените книги. Какви точно ереси са породили неадекватните като превод книги на първите български преводачи – книжовникът не ни казва пряко в откъса за работата на Евтимий Търновски в “Св. Троица”. Но в не толкова завоалиран вид и това е съобщено в използвания ръкопис, обаче сведението не е било използвано от интерпретатора на словото. Ересите са се заключавали в това, че вследствие на невежество и безчестен Създателят – **и еретиуескыа съти своими словесы. яко павуинаа тканїа расторгавын. иже люди от невѣждествїа мнѣщихъ сдустей безустѣдщихъ Создателѣ** (199). Следва да се даде отговор на въпроса в кои книги християнският бог е представен като Създател? Като Създател на благоустроения Космос Бог е описан преди всичко в книга Битие – първата от Моисеевите. Очевидно Григорий Цамблак намеква за негативно отношение на невежите еретици към Петокнижието и неговото непризнаване от тях. С безчестенето на Създателя се разбива троичността на християнския бог и се принизява Бог Отец като творец и начало на всичко. Така се е разкъсвало и толкова необходимото единство между двата Завета. Всички еретически учения от епохата на Евтимий имат несъобразено с ортодоксалното християнство отношение към Моисеевите книги²⁰.

За непълно и тенденциозно тълкуване свидетелства и последният откъс, който ще бъде разгледан: **яже вса древ'на вторыи сы законодавецѣ. въразникѣ якоже нѣкыа богописанныѣ скрижали с высоты ѡмныѣ горы сшедѣ. и рѣкама носѣ ими же трѣди сѣ церкви предѣстѣ. сокровище во истин'нѣ несное. вса нова. вса уестна. еуглино согласна. непоколебима во крѣпости дог'матомѣ. яко живѣ вода благоуесътивымѣ дшамѣ. яко ножѣ еретиуескымѣ языкомѣ. яко о҃гнь тѣхѣ лицемѣ. и вопїаше с Павломѣ. древ'на мимодоша. и се быша вса нова** (195). От съответните думи на Григорий Цамблак не се прави извод за поправката на какви книги става въпрос. Изтъква се, че смисловата цялост на откъса се определя от думата **древ'на**, която се повтаря в началото и в края, където е част от изречение на ап. Павел. От това изречение (2 Кор. 5:17 “И тъй, който е в Христа, той е нова твар; древното премина; ето, всичко стана ново”) се съди за ценностната опозиция с **новѣ**. Чрез противопологането древен, стар - нов се „създавало” особено напрежение в речевото движение. Но ако смисловата връзка се осъществява посредством думата **древ'на**, което в действителност се оказва така, то защо при първата ѝ употреба тя не се съчетава както в стиха от посланието на ап. Павел, а с **въразникѣ**?

Не е ясно в какво се заключава смисловата връзка. Какви са тези “древни”, които е “изпразнил” (**впразникъ**) Евтимий, а ап. Павел казва, че са “преминали”, че са “били” и са станали “ново”? Очевидно е, че “древните” са съотносими с поправените книги и ги характеризират по определен начин, като „древните” осъществяват връзката между Евтимий Търновски и ап. Павел. И тъй като поправените книги на Патриарха са неизвестни, логично е да се потърсят чрез ап. Павел. Какво е извършвал ап. Павел, че Патриарх Евтимий се е провикнал заедно с апостола? За отговора на тези въпроси ще се прибегне до тълкуването на Йоан Златоуст за съответното послание. Той пише: “А какво е това древно? – Или грехове и разни видове нечестие, или всичките юдейски (обреди); а по-добре едното и другото заедно”²¹. Юдейските обреди са регламентирани в Петокнижието, пак там са отразени и техните грехове и нечестие, т.е. значението на **древ'на** е във връзка с Петокнижието. В това недвусмислено ни убеждава и изясняването на съдържанието на “новото”: “вместо каменни скрижали, получихме плътени; вместо обрезание – кръщение; вместо манна – Владично тяло; вместо вода от камък – кръв от ребро; вместо Мойсеев или Ааронов жезъл – кръст; вместо обетована земя – небесно царство; вместо безброй иереи – един архиерей; вместо безгласен агнец – духовен агнец. Като си представя всички тези и подобни на тях блага, (апостолът) казва: “всичко стана ново”. Не е трудно да се забележи, че новозаветните “блага” (кръщение, кръв от ребро, кръст и пр.) произтичат от Петокнижието (обрезание, вода от камък, Мойсеев или Ааронов жезъл и пр.). Съответните факти и тяхното тълкуване са били също представени²², но и за това, неизвестно защо, се пази пълно мълчание. Нека читателят се абстрахира от безапелационното тълкуване на Йоан Златоуст и да погледне контекста на посланието. В предходния стих ап. Павел пише: “Затова отсега ние не познаваме никого по плът; ако и да бяхме познали Христа по плът, сега вече не познаваме”. Деленето на хората “по плът” на юдеи и езичници е установено от Закона. Законът е преградата между едните и другите²³. Очевидно и този откъс говори, че Патриарх Евтимий се е занимавал с Петокнижието, чиито книги е “изпразнил” (**впразникъ**) от противоречие с истинните догми, разкрити в Новия завет, представил е книгите така, че да е ясно откъде идват новозаветните “блага”, че да са съгласувани “древните” с Евангелието, с гръцките писания. Следователно до превода на Евтимий Търновски истинският българоезичен християнин не е можел от старите преводи на първите преводачи да се провикне с апостол Павел, че всичко

е станало “ново”, т.е. че християнството е произлязло от Закона и е негова опозиция. Двама Завета следва да бъдат както в единство, така и в опозиция – Старият е свят, но Новият е по-свят. С въвеждането на алузията от посланието на ап. Павел Григорий Цамблак внушава, че ако и да превежда Закона, Евтимий Търновски не остава при него, не е последовател на юдейските обреди, не изповядва старозаветно откровение, а се “провиква” с апостола, че всичко е станало ново, представя си като апостола новозаветните “блага” от собствения си превод и го съгласува с Евангелието, прокарва необходимото единство между двата Завета в догматично отношение.

От проследяването на предлаганите в работата текстове, когато те се тълкуват в своята контекстуална свързаност, се изяснява, че Патриарх Евтимий се е занимавал с изучаване и “преписане” на първите пет библейски книги – всички техни описани експлицитно и имплицитно особености категорично очертават Петокнижието на първите български преводачи като обект на ревизиране по отношение на превода.

На финала в изследването се обобщава, че Евтимий “се залавя да изпрати(!) преводите на б о г о с л у ж е б н и т е к н и г и, да изчиستي всички църковни четива от езиковите и съдържателните примеси, добавени поради незнание, невежество и немара, словесно неумение или еретическо зловердие.... Изправянето на б о г о с л у ж е б н и т е к н и г и (разр. м. – К.К.) е победа на православния традиционализъм” (200). От представените думи за читателя не е съвсем ясно кои са изправените откъм превод книги – всички църковни четива или богослужебните, или и двата вида? Какъв е обхватът на всички църковни четива? Включва ли той богослужебните книги, или не? Ако не – защо? Богослужебните книги равняват ли се на всички църковни четива? Освен това следва ли да се отнасят към всички църковни четива Петокнижието? Доколкото става в статията дума за него, то се чете следното: “Тази привързаност към традицията изключва напр. нов превод на Моисеевото “Петокнижие” (194). Кой, къде и кога е поставил тезата за нов превод на Петокнижието, има ли тя отрицатели и поддръжници – няма никаква библиографска справка. Наистина ли в Цамблаковото слово се съдържат подобни сведения, че се изправят богослужебните книги и всички църковни четива се изчистват от зловердните примеси, остава и читателят след обстоен анализ на различните мнения и данните от словото сам да прецени. И ако присъстват такива сведения, очевидно те не отговарят на действителността. Такава работа едва ли би

могла да се извърши за цял живот, а не за няколкогодишното пребиваване на Евтимий Търновски в манастира “Св. Троица”. Ето как се явява още една предпоставка да не се гледа на словото за българския патриарх като на надежден източник и да се омаловажават творческите способности на неговия създател. В каква степен избраната методология (данните от едни извори да се приписват на Цамблаковото слово, текстът да се разкъсва и отделни изрази да се тълкуват превратно извън контекста²⁴) е подходяща и е довела до убедителни резултати – е ясно от посочените алогизми и граматични несъответствия в анализираната работа.

Най-накрая следва да се подчертае, че разглежданата трактовка по отношение на изведените от средновековния текст аргументи за “реформа-изправяне” превода на “богослужебните книги”, за изчистване на “всички църковни четива” не само че не е достатъчно обоснована, а тя направо виси във въздуха спрямо наличните реални факти в словото и няма никаква опора в него. Очевидният стремеж да бъде възвеличана Евтимиевата книжовна дейност като “реформа-изправяне” на “всички църковни четива” е довел до обезценяване на средновековния извор и до унижаване майсторството на неговия автор. Новата интерпретация, независимо от какви подбуди е предизвикана, очевидно цели връщането на проблема за поправените от Евтимий Търновски книги сто години назад, когато в медиевистиката се е зараждало мнението за Евтимиева реформа. Разбира се, че всеки изследовател има право да отстоява своята теза, но тя трябва да бъде преди всичко научно защитена – съобразена с логиката и наличния документален материал. Въведените от словото откъси обаче при последователна интерпретация насочват категорично не към превод на всички църковни и/или богослужебни книги, а към Петокнижието. И Господните слова, които са по-сладки от меда, и сравняването на Евтимий Търновски с Моисей и Птоломей, и безчестенето на Създателя от еретиците, и “провикването” на Патриарха с ап. Павел водят безпристрастния читател към първите пет библейски книги, чиито първоначални преводи на български език са били незадоволителни за монаха Евтимий. И ако посочените отдавна факти за превод на Закона съвпадат благодарение на някаква чиста случайност или пък са резултат от погрешни тълкувания, които не се опират на извора, то би следвало да се докаже. За съжаление, в статията липсва оборване на каквото и да било друго мнение, което е довело и до липса на безусловно необходимата библиография при подобно изследване по изключително важен за медиевистиката проблем. След внимателно

изучаване на доводите за новата интерпретация съзнанието на запознатия с историята на Евтимиевата реформа е натрапчиво обсебено от въпроса за каква аудитория, за какъв читателски кръг е предназначена тя?

БЕЛЕЖКИ

¹ Вж. **Кабакчиев, К.** Евтимиевата реформа (хипотези и факти). Пловдив, 1997, с. 11–92.

² **Кенанов, Д.** Патриарх Евтимий и **ИСПРАВЛЕНИЕ БОЖЕСТВЕННЫХЪ КНИГЪ ДОУХОВНЫХЪ**. – В: Българска филологическа медиевистика. В. Търново, 2006, с. 189–203. В скоби се посочва страницата.

³ Вж. **Библия...** в русском переводе с приложениями, Брюссель, 1983, с. 1937.

⁴ Вж. **Кабакчиев, К.** Търновска книжовна школа. Преводи и тълкувания. В. Търново, 2001, с. 98–99.

⁵ Тук няма да се коментира защо е избран именно този ръкопис и дали той е най-надеждният.

⁶ Вж. **Кабакчиев, К.** Евтимиевата реформа... с. 122–133.

⁷ **Кабакчиев, К.** Медиевистични прения. Евтимиева реформа – pro et contra. В. Търново, 2004, с. 48–49.

⁸ Пак там, с. 26–102.

⁹ **Кабакчиев, К.** Евтимиевата реформа..., с. 106 и сл.

¹⁰ **Нов** библейски речник. С., 2007, с. 459.

¹¹ **Спасова, М.** Още веднъж за Цамблаковото **всъд дръвнѣа оупразниѣв** в “Похвално слово за Евтимий”. – Проглас, 1997, 3–4, с. 36–50. Статията фигурира в библиографията при позиция 32, но не е пряко във връзка със светоотческите творения като обект на ревизиране от Евтимий Търновски.

¹² **Кабакчиев, К.** Кои книги е “обновил” Евтимий Търновски – “светоотческите” или “всички стари”? – Проглас, 1998, 3–4, с. 153–163.

¹³ **Бегунов, Ю. К.** Творческо наследство Григория Цамблака. В. Търново, 2005, с. 517.

¹⁴ **П. Русев, Ив. Гълъбов, А. Давидов, Г. Данчев.** Похвално слово за Евтимий от Григорий Цамблак. С., 1971, с. 172–173.

¹⁵ Вж.: **Киселков, В.** Сл. Митрополит Григорий Цамблак. С., 1946, с. 43; **Стара** българска литература. Том втори. Ораторска проза. С., 1982, с. 224.

¹⁶ Специално за отсъствието на данни за работа с литургични текстове в изворите вж. **Кабакчиев, К.** Ревизия богослужебных книг Евфимием Търновским: тезис источников или тезис о источниках. – Études balkaniques, 2001, 1, p. 11–1344.

¹⁷ **Ягич, И. В.** Рассуждения южнославянской и русской старины о церковно-славянском языке. Berlin, 1896, München, 1968, S. 79; „Но твърде-

нието, че Константин Костенечки дава „свидетелски показания“ за правописна и общоезикова реформа на Патриарх Евтимий, се гради не толкова върху самите Константинови писания, колкото на авотритета на великия славист от миналия век В. Ягич” – **Талев, И.** Извършвал ли е Патриарх Евтимий правописна реформа. БЕ, 1991, 2, с. 121.

¹⁸ **Кабакчиев, К.** “Ново” сведение на Константин Костенечки, съобщено и от Григорий Цамблак, за книжовната дейност на Евтимий Търновски. – *Palaeobulgagica/Старобългаристика*, 1999, кн. 1, с. 82–86; *Медиевистични прения...* с. 34–35.

¹⁹ Този епизод, който не е цитиран, е изключително важен за определяне на прежежданите книги. Кой са текстовете, които затварят устата на “безсрамните юдеи” и отхвърлят “мъдруванията на безумните елини”. Вж. **Кабакчиев, К.** *Евтимиевата реформа...*, с. 125–130.

²⁰ **Кабакчиев, К.** *Евтимиевата реформа...*, с. 123–124.

²¹ **Йоан Златоуст.** Тълкувание на второто послание на св. ап. Павел до Коринтяните. – В: Библиотека Творения на св. отци. Год. VII. Кн. II. С., 1940, с. 240.

²² Вж. **К. Кабакчиев.** *Евтимиевата реформа...*, с. 136–138.

²³ Този момент е обстойно разгледан в трийсет и първа глава на Сказанието. Вж. **Кабакчиев, К.** *Медиевистични прения...*, с. 83–90.

²⁴ За обхвата на контекста вж. **Кабакчиев, К.** *Медиевистични прения...*, с. 17–23.